

Rácz József – Takács Ádám

Drogkérdés és társadalomelmélet

Az illegális droghasználattal kapcsolatos politikai és közpolitikai viták Magyarországon végképp megfenekleni látszanak. A tiltás (amit Magyarországon valamilyen félreértésből szokás konzervatív megközelítésnek nevezni) és a túrve-tiltás (amit Magyarországon szintén valamilyen félreértésből liberális válasznak neveznek) közötti szakadék egyre mélyül. Hiába a 2000-ben konszenzussal elfogadott *Nemzeti stratégia a kábítószer-probléma visszaszorítására* c. országgyűlési határozat, hiába a lassan formálódó „drogszakma” konszenzuskeresése, a kábítószer-használat megítélése kapcsán új meg új, a társadalom valós vagy vélt erkölcsi erőforrásaira hivatkozó csoportok lépnek fel, és kompetenciájukat messze maghaladó módon drogpolitikai döntéseket próbálnak kikényszeríteni. A legjobb példa erre az Alkotmánybíróság e témával kapcsolatos döntése, a „drogmentes Magyarország” programjának meghirdetésével. Az Alkotmánybíróság határozatának indokolása visszavezetheti a hazai helyzetet az 1990-es évek drogpolitikai „sivatagába”, ahol még a rendszerváltó közép-európai országokhoz képest sem történt érdemi előrelépés a jelenség tudomásulvételében és társadalmi kezelésében (nem feledve az elterelés lehetőségének megteremtését). A jelenlegi helyzetben az illegális droghasználat társadalmi valósága leginkább a droghasználat szociális reprezentációjának szintjén vált ki szélesebb körű érdeklődést. A kábítószer-probléma megítéléséhez a legegyszerűbb támpontként

az a kérdés kínálkozik: „Milyen is egy droghasználó?” Magyarországon a tiltás szociális reprezentációja – nem tudatosan ugyan, de mégis – az 50-es évekre jellemző heroinhasználó, utcai „dzsunki” képéből indul ki, amely a társadalom és a közrend első számú ellensége. A túrve-tiltás modellje az amszterdami coffee shopokban marihuánát szívó „szabad fiatal” státuszát veszi alapul, amellyel kapcsolatban az államnak úgy tűnik, különösebb teendői nincsenek. A sajtóban megjelenő drogpolitikai viták az e sztereotípiákon alapuló propagandát igazolják vissza. A tudományos igényű hozzászólásoknak ezzel a propagandával szemben kellene érvelnie és a társadalmi csoportokat megszólítani. Utóbbi, a tudományos érvek és ellenérvek sajátos, nem fekete-fehér természete miatt nem látszik könnyű feladatnak.

A hazai folyamatok emlékeztetnek az „ártalomcsökkentés” drogpolitikai irányzat zászlóbontásának helyzetére az 1980-as években, amikor a prohibicionista és a legalizációs irányzatok képviselői közötti viták az amerikai szintéren holtpontra jutottak. Az ártalomcsökkentés éppen a legnagyobb nézeteltérést kiváltó kriminalizáció, illetve a dekriminalizáció és legalizáció kérdésének zárójelbe tételével ebből a patthelyzetből kínált kiutat. Miközben az ártalomcsökkentés egyre bővülő módszerei az Európai Unióban és az ENSZ különböző fórumain és társszerveikörében, ha esetenként más néven is, de jelentős karriert futottak be, addig az e fogalomnak megfelelő társadalmi rep-

rezentáció Magyarországon nem jött létre. Ebben valószínűleg szerepe van annak is, hogy a tiltás vagy a tűrés drogos szociális reprezentációjával szemben az ártalomcsökkentés társadalmi szinten történő ábrázolása sokkal összetettebb folyamat, és ennek hazai megjelenése óta nem is telt el olyan jelentős idő, mialatt ez a folyamat végérvényesen kiforrhatta volna magát.

Az utóbbi években, nemzetközi szakmai körökben, olyan változások tanúi lehetünk, amelyek, ha nem is érnek fel az ártalomcsökkentés jelentette paradigmaváltással, a drogjelenségek körül folyó tudományos diskurzust új utakra vezethetik. Itt elsősorban olyan elméleti erőfeszítésekről van szó, amelyek a droghasználat szintjét a társadalmi közegben jelentkező hatások elemzésén át igyekeznek megközelíteni. Ezek az erőfeszítések fontosak, mert az új elméleti keretek új reprezentációs lehetőségeket, új alkalmazásokat és akár új, politikailag is kamatoztatható szempontokat biztosíthatnak. Így aztán ettől az új diskurzustól akár még azt is remélhetjük, hogy a Magyarországon lehorgonyozott tiltás és tűrés ellentéppárral jellemezhető drogpolitikai vitát kimozdíthatják a holtpontról, vagy legalábbis segítségükkel értelmes tudományos és közpolitikai diskurzus lesz folytatható e jelenségről anélkül, hogy a nézeteket a jelenlegi erősen polarizált mezőben kellene folyamatosan elhelyezni. Talán nem véletlen, hogy a szóban forgó új orientációt sok esetben olyan elméleti keretek biztosítják, amelyek a drogkérdéssel ténylegesen nem is foglalkoznak, így elkerülhetik, hogy szempontjaikat egyik vagy másik irányzat eleve kisajátítsa. A francia filozófus, *Michel Foucault* munkássága mindenképpen egy ilyen lehetőséget kínál a kortárs kutatások számára. Foucault-nak az énről, annak etikai összetevőiről, a hatalomról, a tudásról, az élvezetről vallott nézetei alkalmasnak tűnnek arra, hogy a drogpolitika egyes jelenleg forgalomban

levő tanításait egy más nézőpontból kritika tárgyává tehesük és a tiltás – tűrés dichotómiáját meghaladjuk.

Fontos azonban látni, hogy a kortárs drogelméletben a Foucault-nak szentelt egyre intenzívebb érdeklődés nem annyira egy tannak vagy társadalomelméleti álláspontnak, hanem a problémafelvetés és -elemzés ezen a területen eddig még végig nem járt útjának szól. Érdemes megemlíteni azt is, hogy Foucault elgondolásainak ilyen „hatása” és „használat” korábban már jó néhány, a szociális problémákat igen kiélezett módon reprezentáló területen eredményesnek bizonyult. Foucault-nak az 1960-as években keletkezett, a pszichiátriai és az orvosi intézményrendszert elemző művei számos esetben az ezeken a területeken érvényes tudományos és erkölcsi monopóliumok megkérdőjelezéséhez vezettek. Hasonlóan az igazságszolgáltatás és büntetés modern formáinak kialakulását tárgyaló könyve, a *Felügyelet és büntetés a börtönök és a rabok életének átalakítását szorgalmazó civil mozgalmat hívott életre Franciaországban*. A szexualitás antik és modern formáira vonatkozó vizsgálódásai pedig a szexuális magatartás és önkifejezés megreformálását hirdető egyes törekvéseknek nyújtott stratégiai alapvetést vagy vitairatot az Egyesült Államokban és mássutt. Ezen túlmenően a foucault-i alapfogalmak és perspektívák – immár több mint húsz évvel a filozófus halála után – számos olyan problématerület kapcsán ma is mozgósításra kerülnek, amelyekről történeti okok miatt Foucault-nak még nem lehetett kiérlelt mondanivalója, ám amelyek jól érzékelhetően a modern társadalom aktuális törésvonalaiából fakadnak. Ilyen például az illegális bevándorlók problémája, az egyneműek házasságának kérdése, a neoliberais gazdaságpolitika és az egyéni, illetve közösségi szabadság konfliktusának napjainkban globálisan és lokálisan kialakuló formái.

Az utóbb említettekhez hasonlóan az illegális droghasználat is olyan terület, amelynek Foucault valójában soha sem szentelt önálló elemzéseket, de amelynek leírására és elemzésére a foucault-i eszközök kifejezetten alkalmasnak látszanak. Hiszen ha sikerül megértenünk, hogy a drogokról és azok használatáról való ismereteinket a „tudás” milyen történetileg és társadalmilag kondicionált gyakorlatai szabályozzák, ha belátjuk, hogy a droghasználat jellemző társadalmi szituációit a „hatalom” milyen mechanizmusai generálják, és ha felismerjük, hogy a drogokhoz való folyamodásban az „én” (szelf) milyen szubjektív és erkölcsi tényezői érvényesülnek, akkor ezzel olyan sokrétű munkaterületre tehetünk szert, amely alapot adhat a droghasználat jelenségeinek árnyalt megközelítéséhez. Valójában semmiféle probléma hatékony elemzéséről nem beszélhetünk mindaddig, amíg fel nem ismerjük és el nem ismerjük a kiinduló feltételek bonyolultságát. Talán mindennél inkább így van ez a társadalmi problémák esetében, ahol a történeti meghatározottságok érvényesülésével éppúgy számolnunk kell, mint az egyéni választások vagy az erkölcsi és hatalmi érdekek súlyával. Foucault elemzéseinek bevonása és szempontjainak alkalmazása – túl minden egyszerű megoldási javaslaton – éppen ennek a bonyolultságnak a megpillantásához segíthet hozzá a drogok használatához kötődő társadalmi problémák területén.

Jelen kötet arra vállalkozik, hogy szempontokkal és konkrét példákkal szolgáljon a foucault-i elemzéseknek az illegális droghasználat alkotta problématerületen való termékeny alkalmazásához. Azt, hogy egy ilyen vállalkozás mennyire újszerű, jól mutatja, hogy ismereteink szerint ennek a témának még a nemzetközi szakirodalomban sem szenteltek önálló tematikus összeállítást. Mindez azonban egyúttal azt a feladatot is kijelöli, hogy a szóban forgó elemzési szempontokat és alapfogalma-

kat mindenekelőtt bevezessük erre a területre. Ez magyarázza, hogy a kötetben szereplő írások közül Takács Ádám írása nemcsak a droghasználatra vonatkozó foucault-i típusú történeti elemzésekkel kísérletezik, de általános áttekintést is ad a francia filozófus munkásságáról. Ugyanezt a feladatkielölést Sutyák Tibor és Kakuk Péter önálló elméleti igényű tanulmányaiban is megtalálhatjuk. Míg az első esetben a foucault-i gondolkodás módszere és egyes alapfogalmai a kábítószer általános kulturális származásának, „genealógiájának” felvázolásához járulnak hozzá, addig a másodikban Foucault hatalomelméletének és etikai nézeteinek ismertetésére a kábítószer-használat kortárs diskurzusokban megjelenő morális problémáinak tárgyalása kapcsán kerül sor.

Az elméleti tájékozódáson túl a kötetnek az is célja, hogy támpontokat adjon a droghasználattal kapcsolatos konkrét helyzetfelmérések és alkalmazások számára. Rác József tanulmánya az egészségfejlesztő, drogprevenációs módszerek Foucault által inspirált elemzésén át azt a kérdést vizsgálja, hogy az államszocializmusból a szabad piacgazdaságba történő átmenet hogyan érinti az „én (szelf) technológiáit”, vagyis az ennek önmagáról, a hatalomhoz való viszonyáról vallott vélekedéseit csakúgy, mint a hatalomnak az énhez fűződő viszonyait. Mivel Magyarországon a rendszerváltozás után átvett egészségfejlesztő és drogprevenációs módszerek más énfelfogásból, más „én-hatalom” viszonyból indulnak ki, mint ami az államszocializmusban megszokott volt, e módszerek viszonylagos hatástalansága és a szempontjaikat övező idegenkedés ezekkel a tényezőkkel is magyarázható. Cameron Duff írása az ausztrál drogpolitika utóbbi évtizedeinek tanulságaira támaszkodik. Ennek alapján Duff amellettt érvel, hogy Foucault-nak a gyönyörrel és az erkölccsel foglalkozó írásai fontos, új szempontokat nyújta-

nak a fiatalkori droghasználat változó természetének megértéséhez, valamint új fogalmi alapokat kínálnak a droghasználat területén alkalmazott ártalomcsökkentő stratégiák kialakításához és kivitelezéséhez. A foucault-i és a széles értelemben vett posztstrukturalista gondolkodás szempontjait igyekeznek kamatoztatni elemzéseiben Anthea Martin és Paul Stenner tanulmánya is. A droghasználatra vonatkozó kvalitatív kutatások „diszkurzív elemzésekké” való átalakítása mellett érvelve, a szerzők egyúttal a kortárs drogkutatás saját hatalmi pozíciójának felmérését is sürgetik.

Michel Foucault egyik 1976-ból származó, de csak a közelmúltban publikált Collège de France-ban tartott előadásának a kötetben való közzétételével nem pusztán az volt a célunk, hogy eredeti formájában is illusztráljuk a fenti írásokban számtalanszor hivatkozott elemzési horizontot. Motiváló tényező volt az is, hogy Foucault eddig megjelent szövegei közül tudomásunk

szerint ez az egyetlen, ahol a „drogok kérdése”, ha csak néhány oldal erejéig is, de önállóan témává válik, mégpedig a pszichiátriai hatalom 19. századi kialakulásának vizsgálata kapcsán.

A foucault-i elemzések újszerűen kialakított kontextusa, valamint a felvett írások némileg eltérő jellege is indokolta, hogy ne törekedjünk a kötet terminológiájának feltétlen egységesítésére. Noha kétségtelen, hogy a francia filozófus szóhasználata elvileg egységes alapot biztosíthatott volna a különböző megközelítéseknek, számunkra mégis fontosnak tűnt, hogy eltekintsünk az egységes megszólalás követelményétől, és hagyjuk, hogy az egyes elemzések mindenekelőtt saját diszciplináris és fogalmi kereteik között érvényesüljenek. Reméljük, hogy a megértéssel szemben támasztott esetleges nehézségekért bőven kárpótolnak majd a foucault-i gondolkodás változatos alkalmazásával elért módszertani és tartalmi nyereségek.

(Drogpolitika, hatalomgyakorlás és társadalmi közeg. Elemzések foucault-i perspektívából, szerkesztette: Rácz József és Takács Ádám, Nemzeti Drogmegelőzési Intézet, Szakmai forrás sorozat, Elméletek – modellek 5., sorozatszerkesztők: Demetrovics Zsolt és Buda Béla, L'Harmattan Kiadó, 2006. A szöveg a kötet szerkesztői előszavának kissé rövidített változata.)